

Η ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η σοφιστική αποτελεί το δεύτερο κεφάλαιο της αρχαίας φιλοσοφίας. Προηγείται ιστορικά το κεφάλαιο των *Ιώνων φυσικών φιλοσόφων* και των άλλων *προσωκρατικών* και ακολουθεί το τρίτο μεγάλο κεφάλαιο φιλοσοφικής δημιουργίας, η *αττική φιλοσοφία*, με τους κλασικούς κορυφαίους της, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη.

Η σοφιστική παρουσιάζεται μέσα στη *πεντηκονταετία* που χωρίζει τους περσικούς πολέμους από τον Πελοποννησιακό πόλεμο (480-431 π.Χ.) κι έχει ως *επίκεντρο* την Αθήνα. Οι *εκπρόσωποι* της όμως έρχονται από *ποικίλα κέντρα του Ελληνισμού* και οι πιο πολλοί από την περιφέρεια του Ελληνικού κόσμου :

Πρωταγόρας ο Αβδηρίτης (περ.485-411 π.Χ.) - Πρόδικος ο Κείος (465;-399; π.Χ.) - Ιππίας ο Ηλείος (469-399 π.Χ.) - Γοργίας ο Λεοντίνος (499/490-398; π.Χ.) - Πώλος - Κριτίας - Καλλικλής - Μένων - Πρόξενος - Λυκόφρων - Αλκιδάμας - Θρασύμαχος - Αντιφών κ.α. είναι τα ονόματα μερικών εκπροσώπων της κίνησης αυτής.

α) Η παρακμή της αριστοκρατικής ηθικής σε μια εποχή που με το εμπόριο και τις χρηματιστικές δραστηριότητες ξεπηδούσαν νέες οικονομικές μορφές, β) η τεράστια επέκταση του ορίζοντα χάρη στους αποικισμούς, γ) η αφύπνιση του ατόμου, που έμαθε να εκφράζεται με τη λυρική ποίηση, δ) η κοφτερή κριτική κάποιων για τον παραδομένο μύθο, ε) η διάλυση της ενότητας της ανθρώπινης σκέψης και γνώσης από φιλοσόφους σαν τον Ηράκλειτο ή τον Παρμενίδη **αποτελούν μερικούς από τους σημαντικότερους παράγοντες που προπαρασκεύασαν τη σοφιστική κίνηση.**

Τα αποφασιστικά χαρακτηριστικά της κίνησης αυτής αποτυπώνονται καθαρά στο πρόσωπο του πλατωνικού Πρωταγόρα : Ο σοφιστής πηγαίνει από πόλη σε πόλη διδάσκοντας, για να μεταδώσει τις γνώσεις του σε κείνους που έρχονται κοντά του να μαθητεύσουν. Η διδασκαλία του δεν αφορά φιλοσοφήματα, αλλά δεξιότητες και γνωστικά αγαθά, που αποβλέπουν να καταστήσουν αυτόν που τις διδάχθηκε ικανό να κατακτήσει την καλύτερη δυνατή θέση στον αγώνα της ζωής και στην άσκηση της πολιτικής. Τα αγαθά που μεταδίδονται έτσι, ειδικές γνώσεις καθώς και διαλεκτικές και ρητορικές ικανότητες, κρίνονται από το σοφιστή, όσο και από τους ακροατές του, τόσο σημαντικά , ώστε αυτός ζητά ένα αντίτιμο, μια αποζημίωση, γι' αυτό, που μπορεί μάλιστα να ανέλθει σε σημαντικό ποσό. Ο τρόπος της ματάδοσης είναι ο προφορικός σε κλειστά μαθήματα, τα οποία μερικές φορές συνόδευαν και δημόσιες διαλέξεις. Ωστόσο, ο μεγάλος ρόλος της προφορικότητας στη δράση των σοφιστών δεν απέκλειε και τη διάδοση της διδασκαλίας τους με τη μορφή βιβλίων. Δυστυχώς όμως - και σ' αυτό δεν ήταν ελάχιστη η επίδραση των αντιπάλων τους - σχεδόν όλα τα έργα των σοφιστών χάθηκαν.

Συγκεφαλαιώνοντας, μπορούμε να διακρίνουμε τρία σταθερά γνωρίσματα της σοφιστικής κίνησης : **ανανέωση στα θέματα, αναζήτηση γύρω από τις μεθόδους, προσανατολισμός σε νέους σκοπούς.**

1. Θ έ μ α : Η σοφιστική αποτελεί *φιλοσοφία του πολιτισμού* (σε αντιδιαστολή με την προγενέστερη *φιλοσοφία της φύσης*): με τη σοφιστική, αντικείμενο της φιλοσοφίας γίνεται ο *άνθρωπος* και τα *δημιουργήματα της κοινωνικής συμβίωσης*, τα *διάφορα στοιχεία του πολιτισμού*, η γλώσσα, οι θρησκείες, οι τέχνες, τα ήθη, τα πολιτεύματα, οι θεσμοί και οι διατάξεις.

Το *κεντρικό ερώτημα* είναι αν όλα αυτά τα επιτεύγματα στηρίζονται στη φύση κι εναρμονίζονται μαζί της ή μήπως είναι προϊόντα θέσπισης και συμφωνίας. Η διάκριση αυτή ανάμεσα σε *φυσικά* (φύσει) και σε *συμβατικά* (νόμ{ω}) θα γίνει καθοριστική για τη μετέπειτα εξέλιξη της σκέψης.

2. Μέθοδοι: Η σοφιστική αναπτύσσει την *εμπειρική παρατήρηση* πάνω στις εκδηλώσεις της ζωής και του πολιτισμού, χωρίς να επιζητεί ερμηνείες που προχωρούν σχηματικά ως τις πρώτες αρχές των όντων, πράγμα που συστηματικά επιχειρούσε η παλαιότερη φιλοσοφία. Η σοφιστική ξεκινά από την *εμπειρία* και καταγράφοντας τα στοιχεία με σύστημα κατορθώνει να συγκεντρώσει όσο μπορεί περισσότερες γνώσεις για τα αντικείμενα που σπουδάζει. Τα *συμπεράσματά* της βγαίνουν από τη μελέτη και τη σύγκριση των στοιχείων και όχι από αυθαίρετα θεωρητικά σχήματα. Η μέθοδος λοιπόν της σοφιστικής είναι *εμπειρική* με αρκετά *επαγωγικά* στοιχεία (*επαγωγικός συλλογισμός*: από ειδικές - ατομικές περιπτώσεις αναγόμαστε σε γενικά συμπεράσματα).

3. Σκοπός: Οι σοφιστές επιζητούν να δώσουν στον κοινό άνθρωπο τη *γενική μόρφωση* που του είναι χρήσιμη για τη ζωή. Οι γνώσεις αποκτούν αξία όταν γίνονται μέσα για επικράτηση και προκοπή. *Ο σκοπός λοιπόν της σοφιστικής είναι πιο πολύ πρακτικός παρά θεωρητικός: η απόκτηση της πιο μεγάλης τέχνης, που είναι η τέχνη της ζωής και της κυριαρχίας μέσα στη ζωή.* Το σκοπό αυτό τον πραγματοποιούσαν οι σοφιστές με δυό τρόπους: από τη μια παίρνοντας στα χέρια τους την *αγωγή της νεολαίας* και από την άλλη προσπαθώντας να διαδώσουν φιλοσοφική μόρφωση με *διαλέξεις* ανάμεσα στους ηλικιωμένους.

Οι σοφιστές *περιοδεύουν από πόλη σε πόλη* για να διδάξουν όσους έρχονται να πάρουν μαθήματα απ' αυτούς "επ' αμοιβή", *συμπληρώνοντας*, με τη διδασκαλία που προσφέρουν, *την παιδεία που έχουν λάβει προηγουμένως οι μαθητές από τη βασική εκπαίδευση.* Οι σοφιστές λοιπόν είναι **οι πρώτοι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι της ιστορίας**, που παρέχουν τα μορφωτικά τους αγαθά σε κάθε φιλομαθή πολίτη οποιασδήποτε δημοκρατικής πολιτείας στην Ελλάδα της εποχής. **Η συνείδηση της ανάγκης για μόρφωση** αυξανόταν διαρκώς. Αλλά και **οι απαιτήσεις για μάθηση** γίνονταν όλο και πιο πολύπλοκες, για να μπορεί κανείς να ανταπεξέλθει στους όρους ζωής των ελληνικών πόλεων, πιο πολύ μάλιστα όταν επιζητούσε να έχει μια ζωηρή συμμετοχή στο δημόσιο βίο. Συγχρόνως, τα *απαιτούμενα χρήματα* υπήρχαν σε πολλούς, καθώς μετά τους μηδικούς πολέμους η **"αστική"** τάξη στην Αθήνα και τις άλλες δημοκρατικές πόλεις σημείωσε άνοδο κι ανέπτυξε πολύ πλατύτερα το **εμπόριο** και τη **βιοτεχνική παραγωγή**. Το **εμπόριο** πλήττει την αριστοκρατία και μαζί **διασπά** τα κλειστά και αυστηρά της ήθη. Με την **επέκταση των χρηματικών ανταλλαγών** δημιουργούνται πρωτόφαντες δραστηριότητες και εμφανίζονται **νέες μορφές** οργάνωσης της οικονομίας. Οι εξελίξεις αυτές επηρεάζουν *καταλυτικά* τις **παλιότερες αντιλήψεις** των νοικοκυραίων, που είχαν το νου τους κολλημένο στα κτήματά τους. *Κλονίζουν το πατροπαράδοτο σχήμα αντίληψης του κόσμου, για να γεμίσουν τα πνεύματα με αμφιβολίες, περιέργειες και κριτικές αναζητήσεις.*

Η σοφιστική, επομένως, στην αξίωσή της να προσφέρει τη μόρφωση που απαιτούσαν οι καιροί, γίνεται **δύναμη επαναστατική**. *Ανατρέπει* την αντίληψη της *παλιάς αριστοκρατικής ηθικής*, που ήθελε την αρετή δεμένη με την αρχοντική καταγωγή του ευγενή και μόνο μ' αυτή. Έτσι, η συντηρητική Αθήνα συχνά ξεσηκώνεται εναντίον

τους. Είναι εύλογο, λοιπόν, να δεχτούμε πως η σοφιστική δε μεταμόρφωσε μονομιάς την ελληνική πνευματική ζωή. Ωστόσο, καμία άλλη πνευματική κίνηση δε μπορεί να συγκριθεί με τη σοφιστική ως προς την *ανθεκτικότητα των συνεπειών της στο χρόνο* : αυτό που διέλυσε η σοφιστική δε μπόρεσε ποτέ πια ν' αναπλαστεί μέσα στην ελληνική ζωή και τα προβλήματα που έθεσε, οι αμφιβολίες που ξύπνησε, δεν καταλάγιασαν ποτέ, περνώντας μέσα από την ευρωπαϊκή πνευματική ιστορία, ίσαμε σήμερα.

Η σοφιστική, με την ανταπόκριση που εύρισκε σε πλατιά ρεύματα πολιτών, ιδίως των πιο νέων, συντελούσε αναπόφευκτα σε μια έντονη **πολιτικοποίηση της νεολαίας, απολύτως σύμφωνη με την έννοια του ανθρώπου - πολίτη**. Παίρνοντας την πολιτική από τα χέρια των λίγων, των "αρίστων", την έκανε *θέμα του συνόλου των δημοκρατικών πολιτών*, γνώρισμα από τα πιο χαρακτηριστικά όλων των *φιλελεύθερων πολιτευμάτων* σε όλες τις πολιτισμένες χώρες του κόσμου.

Τέλος, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε πως στη σοφιστική κίνηση χρωστάει το ανθρώπινο πνεύμα **την εξοικείωση με την πιο τολμηρή κριτική των ιδεών, των αξιών και των θεσμών**. Η *αναγνώριση της ανάγκης για διάλογο, η αρετή του σεβασμού της αντίθετης γνώμης, απαραίτητα* συστατικά του δημοκρατικού ήθους, έμειναν *απαράγραπτη κληρονομιά* για κάθε ελεύθερο άνθρωπο. Ο ανθρώπινος "λόγος" καλείται να δώσει απάντηση σε κάθε ερώτημα, γιατί αυτός αναγνωρίζεται ως ο μόνος υπεύθυνος για τη ρύθμιση των ζητημάτων της ζωής.

Δυο βασικές παράμετροι της επιχειρηματολογίας του Πρωταγόρα :

- Αν δεχόταν ότι η αρετή είναι φυσικό προϊόν ολόκληρου του ανθρώπινου γένους και όχι κάτι που αποκτάται με τη μάθηση, θα επιχειρηματολογούσε για την κατάργηση του ίδιου του επαγγέλματός του, γιατί μόλις πριν από λίγο ισχυρίστηκε ότι δουλειά του είναι η διδασκαλία της αρετής.
- Από την άλλη μεριά έχει αναλάβει να δικαιολογήσει την αρχή πάνω στην οποία βασίζεται η αθηναϊκή δημοκρατία, ότι δηλ. τα ζητήματα της πολιτικής δεν είναι καθόλου τεχνικά θέματα, έτσι ώστε η συμβουλή του "σιδηρουργού" ή του "υποδηματοποιού" μπορεί να είναι εξίσου καλή με οποιουδήποτε άλλου, πράγμα που φαίνεται να υποδηλώνει ότι οι απαραίτητες αρετές είναι έμφυτες σε όλους τους ανθρώπους και όχι κάτι που μεταδίδεται με τη διδασκαλία.

Οι θέσεις του Γλαύκωνα - Δυο παράλληλες θέσεις:

Ο Γλαύκων υποστηρίζει (359c) πως το ατομικό συμφέρον είναι αυτό που η κάθε "φύσις" επιδιώκει ως κάτι το καλό, ενώ ο "νόμος", δηλ. η συμβατικότητα, την υποχρεώνει να εκτρέπεται στο σεβασμό της ισότητας.

Αυτό είναι το είδος του ρεαλισμού ή της αντιμετώπισης της πραγματικότητας που συναντούμε στον Θουκυδίδη, στη συχνή διαπίστωσή του ότι είναι στη φύση του ανθρώπου να κάνει το κακό και να εξουσιάζει τους άλλους, οποτεδήποτε αυτό είναι δυνατό .

Παρόμοια άποψη διατυπώνεται και από το σοφιστή Γοργία (Ελ. 6, DC II 290) : “Η φύση δεν όρισε ο δυνατότερος να εμποδίζεται από τον πιο αδύνατο, αλλά ο πιο δυνατός να εξουσιάζεται και να καθοδηγείται από τον δυνατότερο, ο δυνατός να οδηγεί και ο αδύνατος να ακολουθεί”.

Πώς αντιμετωπίζει ο Σωκράτης (= ο Πλάτων) τον Πρωταγόρα

Ο Σωκράτης από τον τόνο της ομιλίας του φαίνεται πως τρέφει ειλικρινή σεβασμό προς τον Πρωταγόρα, μολονότι διαφωνεί μ’ αυτόν σε βασικά θέματα. Η κριτική γίνεται με καλή διάθεση, η ατμόσφαιρα είναι φιλική και χαρακτηρίζεται από ανεκτικότητα, και ο διάλογος τελειώνει με εκφράσεις εκτίμησης και από τις δυο πλευρές.

Είναι επίσης αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι μέσα στο μεγάλο σκηνικό, που αποτελεί ένα από τα πιο γοητευτικά στοιχεία του Πρωταγόρα, ο μεγάλος σοφιστής απεικονίζεται να έχει πλήρη συναίσθηση της αξίας του και να διακατέχεται από άκακη ματαιοδοξία και επιθυμία να τον θαυμάζουν – ιδιότητες που διασκέδαζαν το Σωκράτη και τον έβαζαν σε πειρασμό για λίγη “καλοπροαίρετη κοροϊδία”. Στη συζήτηση όμως είναι συνέχεια ευγενικός, και η συμβολή του σ’ αυτή είναι σταθερά υψηλού επιπέδου, τόσο από νοητική όσο και από ηθική άποψη, και δεν αφήνει καμιά αμφιβολία για τη μεγάλη εκτίμηση που έτρεφε ο Πλάτωνας σ’ αυτόν.

Βλ. W.K.C.Guthrie, Οι Σοφιστές, Μ.Ι.Ε.Τ.